

Archeologische Begeleiding (protocol opgraven)

**Nieuwe Beestenmarkt, Leiden
Gemeente Leiden**

IDDS Archeologie rapport 1982

Colofon

Projectnummer	50910317
OM-nummer	4037634100
In opdracht van	Gemeente Leiden
Auteurs	M.C. van Dam, T. Kok MA
Redactie	S. Moerman
Versie	1.3
Status	definitief

Autorisatie

S. Moerman	Senior archeoloog	06-06-2017

Goedkeuring

C. Brandenburgh	Gemeente Leiden	09-06-2017

© IDDS Archeologie
Noordwijk, juni 2017
ISSN 2212-9650

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

NOORDWIJK (hoofdkantoor)

's-Gravendijkseweg 37
Postbus 126
2200 AC Noordwijk

T 071 - 402 85 86
info@idds.nl
www.idds.nl

VEENENDAAL

T 0318 - 69 00 22

BREDA

T 076 - 548 66 20

HOOGEVEEN

T 0528 - 72 22 29

SEVENUM

T 077 - 467 05 86

www.idds.nl

SAMENVATTING:

In opdracht van de gemeente Leiden is op 9 maart, 3 mei en 5 mei 2017 een Archeologische Begeleiding (protocol opgraven) van de herinrichting in het plangebied aan de Nieuwe Beestenmarkt in Leiden, gemeente Leiden. Deze herinrichting is een onderdeel van een veel omvangrijkere herinrichting, namelijk deze van het hele gebied rondom de nieuwe parkeergarage aan de Lammermarkt.

De werkputten die aan de oost- en westzijde van de Nieuwe Beestenmarkt werden aangelegd hadden een zeer geringe diepte. Het niveau waarop de sporen zichtbaar werden was ook de diepte van de werkputten. De aangetroffen sporen betroffen de restanten van zeventiende-eeuwse riolen en vermoedelijk de kademuren van de in 1863 gedempte Westdwarsgracht, de huidige Nieuwe Beestenmarkt. Deze restanten zijn te relateren aan de stadsuitbreiding van 1611, toen een deel van het agrarisch buitengebied ten noorden van de stad werd ingericht als nieuwe stadswijk. De nieuw gebouwde huizen in dit stadsdeel waren aangesloten op een eenvoudig rioleringsstelsel dat losde op zowel de belangrijkste grachten als op de kleine dwarsgrachten. Met name deze dwarsgrachten kenden een slechte doorstroming en kregen hierdoor het karakter van open riolen. In de periode tussen 1853-1869 waren in Leiden veel uitbraken van cholera en tyfus waardoor het gemeentebestuur besloot tot het dempen van de dwarsgrachten. De Westdwarsgracht werd in 1863 gedempt teneinde de Beestenmarkt te kunnen uitbreiden.

INHOUDSOPGAVE:

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PLANGEBIED.....	4
1. INLEIDING	5
1.1. Onderzoekskader	5
1.2. Doel- en vraagstellingen van het onderzoek	5
1.3. Ligging van het plangebied.....	6
2. VOORONDERZOEK.....	7
3. WERKWIJZE	8
4. RESULTATEN VAN HET VELDWERK.....	9
4.1. Sporen	9
4.2. Muurwerk	9
4.3. Riolen.....	12
4.4. Vondsten.....	14
5. SYNTHESE	15
6. BEANTWOORDING VAN DE ONDERZOEKSVRAGEN.....	16
7. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN.....	18
7.1. Aanbevelingen	18
LITERATUUR EN KAARTEN	19
LIJST VAN AFKORTINGEN EN BEGRIPPEN	20
BIJLAGEN	
1. Topografische kaart	
2. Periodentabel	
3. Overzichtskaart	
4. Allesporenkaart	
5. Sporenlijst	
6. Vondstenlijst	

Administratieve gegevens van het plangebied

<i>Toponiem</i>	Nieuwe Beestenmarkt
<i>Onderzoekmeldingsnummer</i>	4037634100
<i>Plaats</i>	Leiden
<i>Gemeente</i>	Leiden
<i>Kadastrale aanduiding</i>	3107
<i>Provincie</i>	Zuid-Holland
<i>Coördinaten</i> Centrum Hoekpunten	93.397/464.385 93.338/464.313 93.358/464.311 93.327/464.247 93.344/464.246
<i>Oppervlakte plangebied</i>	885 m ²
<i>Oppervlakte onderzoeksgebied</i>	240 m ²
<i>Onderzoekskader</i>	Herplanting van bomen
<i>Uitvoerder</i>	IDDS Archeologie Contactpersoon: mevr. Y. Meijer Postbus 126 2200 AC Noordwijk (ZH) Tel: 071-4028586 E-mail: ymeijer@idders.nl
<i>Bevoegde overheid</i>	Gemeente Leiden Contactpersoon: dhr. M. Andela Postbus 9100 2300 PC Leiden E-mail: m.andela@leiden.nl
<i>Adviseur namens de bevoegde overheid</i>	Erfgoed Leiden e.o. Contactpersoon: mevr. dr. C. Brandenburgh Postbus 16113 2301 GC Leiden Tel: 071-5167959 E-mail: c.brandenburgh@erfgoedleiden.nl
<i>Beheer en plaats van documentatie en vondsten</i>	Gemeentelijk depot voor bodemvondsten Leiden Postbus 9100 2300 PC Leiden
<i>Uitvoeringsperiode onderzoek</i>	9-3-2017, 3-5-2017, 5-5-2017

1. Inleiding

1.1. Onderzoekskader

In opdracht van de gemeente Leiden heeft archeologisch onderzoeksbureau IDDS Archeologie op 9 maart, 3 mei en 5 mei 2017 een Archeologische Begeleiding (protocol opgraven) uitgevoerd aan de Nieuwe Beestenmarkt in Leiden, gemeente Leiden. De aanleiding voor dit onderzoek is de herinrichting van de straat. Daar het plangebied zich binnen de singels bevindt, heeft het gebied een hoge archeologische verwachting. Op het gebied binnen de singels geldt op grond van het Bestemmingsplan Archeologie een dubbelbestemming Waarde-Archeologie 4.

De bestrating, lantaarnpalen, bomen en dergelijke worden verwijderd waarna een nieuwe fundering voor de nieuwe bestrating wordt aangebracht. Aansluitend worden nieuwe lantaarnpalen, bomen en dergelijke geplaatst. Tijdens de begeleiding zijn twee sleuven ten behoeve van de aanplant van bomen aan de Nieuwe Beestenmarkt. De diepte van de bodemverstoring die hierdoor is opgetreden is tussen de 90 en 100 cm –mv (90 cm –NAP en 100 cm –NAP). De kans bestaat dat eventueel aanwezige archeologische waarden hierdoor verstoord dan wel vernietigd zullen worden.

Het onderzoek is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.3 (KNA; Centraal College van Deskundigen 2013) en conform het Programma van Eisen (PvE) dat voor dit onderzoek is opgesteld door Buro de Brug (Van der Kant 2017). Het veldwerk is uitgevoerd door drs. A.M.H.C Koekkelkoren (KNA archeoloog) en T. Kok MA (KNA archeoloog). De leiding van het project lag in de handen van drs. Y. Meijer (senior KNA archeoloog). Vanwege de aard van de aangetroffen sporen en structuren zijn de onderzoeksresultaten zoals opgenomen in voorliggende rapportage uitgewerkt door bouwhistoricus M.C. van Dam.

1.2. Doel- en vraagstellingen van het onderzoek

Het doel van de archeologische begeleiding protocol opgraving is het veiligstellen en documenteren van aanwezige archeologische waarden in het plangebied. Om de doelstelling te realiseren dient op de volgende onderzoeksvragen een antwoord te worden gegeven:

Algemeen:

1. Zijn er archeologische resten in de ondergrond aanwezig?
 - a. Wat is de omvang en vorm in horizontale en verticale zin van deze resten?
 - b. Wat is de fasering?
 - c. Wat is de datering van verschillende fases van gebruik en bewoning?
2. Tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren de vondsten en wat is hun datering?
3. Wat is de conserveringsgraad/gaafheid van de sporen en de verschillende materiaalcategorieën op de verschillende locaties?
4. Zijn er perceelsgrenzen en andere sporen van voor de stadsuitleg van 1611 aanwezig? Zo ja:
 - a. Wat is de aard van de perceelsgrenzen en andere sporen?
 - b. Wat is de datering van de perceelsgrenzen en andere sporen?
 - c. Komen de perceelsgrenzen overeen met perceelsgrenzen op historische kaarten?

Huizen en huiserven:

5. Zijn er resten van het bouwblok en/of de achterterreinen van het bouwblok uit 1611-1906 aanwezig?
 - a. Waaruit bestaan deze resten?
 - b. Wat is de omvang en de vorm in horizontale en verticale zin van deze bebouwing?
6. Zijn er sporen van een percelering/rooilijn aanwezig/ Zo ja:
 - a. Wat is de aard van de perceelsgrenzen/rooilijn?
7. Zijn er sporen van (verschillende faseringen van) een wegdek/straatniveau aanwezig en zo ja:
 - a. Hoe zien de verschillende fasen van het wegdek eruit.?
 - b. In welke perioden dateren de verschillende fasen?
8. Is er sprake van greppels?
 - a. Wanneer zijn deze greppels gegraven en wanneer zijn ze dichtgeraakt.
 - b. Wat was de functie van de greppels (percelering, afwatering?)
 - c. Wat was de richting en omvang van de greppels?
 - d. Komen de perceelsgrenzen overeen met de perceelsgrenzen op historische kaarten?

Vestingwerken:

9. Zijn er restanten van een wal/het Valkbolwerk aanwezig? Zo ja:
 - a. Waaruit bestaan deze restanten?
10. Zijn er restanten van een keermuur aanwezig?
11. Zijn er resten van bruggen of kades aangetroffen?
 - a. Waaruit bestaan deze?
 - b. Wat is hun datering?
 - c. Is er sprake van fasering?

Begraafplaats:

12. Zijn er menselijke begravingen aanwezig? Zo ja: is er sprake van intacte graven?
13. Is er sprake van meerdere intacte begravingenniveaus?
14. Zijn er nog sporen van de inrichting van de begraafplaats aanwezig?

Beheersing:

15. Wat is het aantal onderzochte m² in bovenaanzicht?
16. Hoeveel vlakken zijn er aangelegd?
17. Wat is het totaal aantal onderzochte m²?

1.3. Ligging van het plangebied

De ligging van het plangebied, waar het onderzoek plaatsvindt, is weergegeven in bijlage 1. Het ligt aan de noordwestzijde van de binnenstad van Leiden en betrof de oost- en westzijde van de Nieuwe Beestenmarkt. De exacte ligging en contouren van het onderzoeksgebied zijn nader weergegeven in bijlage 3. Ten tijde van het veldonderzoek was het gebied in gebruik als doorgaande weg, fietspad, trottoir en parkeerplaats .

Figuur 1 De onderzoekslocatie voorafgaande aan het veldwerk. Opname in noordelijke richting, naar molen De Valk.

2. Vooronderzoek

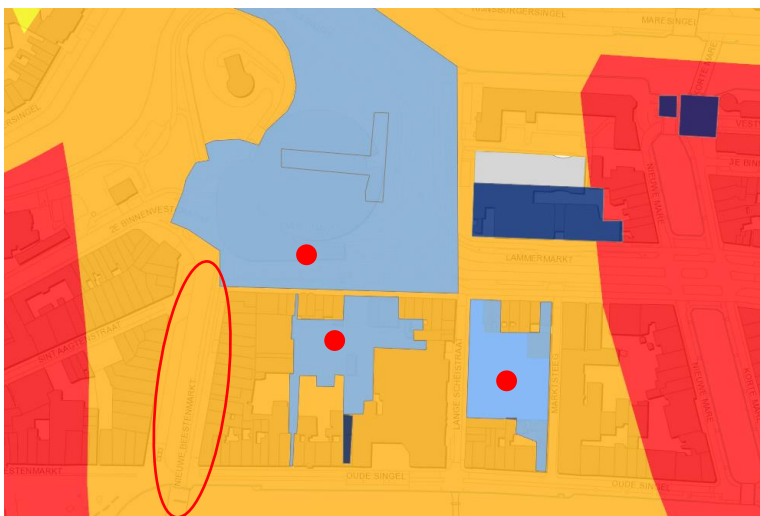
Ten noorden van het oude centrum van Leiden werd in 1611 de eerste stadsuitbreiding sinds de middeleeuwen aangelegd. De reden hiervoor was gelegen in het feit dat na het beleg van Leiden (1574) de stad door de groei van de lakenindustrie een periode van economische groei doormaakte, met grote woningnood tot gevolg. De locatie van de stadsuitbreiding was gekozen omdat de afwatering van het vieze stadswater, onder andere middels dwarsgrachten, eenvoudig te realiseren was, en de meest voorkomende windrichting (zuidwest) zou ervoor zorgen dat de stank die inherent was aan de lakenindustrie, van de stad af zou drijven. Het stadsbestuur had voor de opzet van de uitbreiding een bepaald beeld voor ogen. De meest voorname gebouwen zouden aan de Oude Vest (de huidige Oude Singel) moeten verrijzen, met twee verdiepingen en kap. De architectonische uitstraling van deze gracht zou vergelijkbaar met die van het Rapenburg moeten worden. Aan de noordzijde van de Oude Vest zou kleinschaliger bebouwing moeten verrijzen. Langs de Lange Gracht waren kleinere huizen van slechts één bouwlaag met kap toegestaan. Uit de verkoopakten van de huizen die in het gebied van de stadsuitbreiding werden gebouwd en de resultaten van archeologisch onderzoek blijkt dat deze huizen waren aangesloten op een rioolstelsel dat afvoerde op de grachten.

In de directe omgeving van de onderzoekslocatie hebben de afgelopen decennia diverse (soms grootschalige) onderzoeken plaatsgevonden waarvan de resultaten inzicht geven in de ontwikkeling van de stadsuitbreiding die in 1611 van start ging. Het gaat hier zowel om archeologische als bouwhistorische onderzoeken.

Aan de Lammermarkt, ten noorden van het onderzoeksgebied, werd in 2012 een inventariserend veldonderzoek verricht waaruit bleek dat er diverse ophogingspakketten aanwezig waren (OM50407. S. Warning, 2012). In 2015 vond de definitieve opgraving plaats in het gebied ten zuiden van Molen De Valk (OM62981. R.v.d. Mark, 2016, in prep). Hier werden vijftiende-eeuwse restanten van het Sint Margarethaconvent en zeventiende-eeuwse huisrestanten, beerputten en rioolssystemen opgegraven.

Ten zuiden van de onderzoekslocatie, aan het Fokkeplein, werd in 2015 een archeologische begeleiding plaatsgevonden waarbij bebouwingsrestanten daterend vanaf de zeventiende eeuw werden aangetroffen (OM3981129100. J. Dijkstra, 2016, in prep)

Het bouwblok tussen de Lange Scheistraat en de Marktsteeg werd in 2005 bouwhistorisch onderzocht (BAAC rapport 05.0258). Dit onderzoek kende een non destructief karakter, maar er werden wel enkele panden ontdekt die uit de tijd van de stadsuitbreiding dateerden. Het grootste deel van de panden in dit blok dateerde echter van na de zeventiende eeuw. In 2013 werd het blok vrijwel geheel gesloopt en werd het gebied archeologisch onderzocht waarbij diverse funderingen, kelderrestanten, beer- en waterputten, waterkelders en rioleringssystemen werden vrij gelegd (OM54786. Y. Meijer et al, 2017, in prep). Het grootste deel van de opgegraven restanten dateerde uit de tijd van de stadsuitbreiding en daarna.

Figuur 2 uitsnede uit de archeologische verwachtingskaart van Leiden. De rode stippen markeren de onderzoekslocaties in de nabijheid van de Nieuwe Beestenmarkt (rode ovaal). De kaart is noordgericht. (Bron: erfgoedleiden.nl)

3. Werkwijze

Het veldwerk werd in drie dagen uitgevoerd waarbij het volledige onderzoeksgebied werd onderzocht. Als eerste werd een ondiepe sleuf (circa 1 m -MV) aan de westzijde van de Nieuwe Beestenmarkt aangelegd, werkput 1. Een deel van deze sleuf was al gegraven toen duidelijk werd dat een archeologische begeleiding zou moeten plaatsvinden. Bij inspectie bleken er echter geen sporen aanwezig te zijn in de werkput. De diepte waarop de sporen zichtbaar werden, was de uiteindelijke diepte van de werkput. Op 3 en 5 mei werd werkput 2 aangelegd aan de oostzijde van de Nieuwe Beestenmarkt. Ook hiervoor geldt dat de maximale diepte van de werkput gelijk was aan de bovenzijde van het sporenniveau.

De aangetroffen sporen zijn digitaal getekend met de GPS en gefotografeerd. Middels een GPS systeem werden de vast punten ingemeten. Profieltekeningen werden niet gemaakt omdat er geen sprake was van een natuurlijke bodemopbouw en omdat door de geringe diepte van de werkputten de sporen maar net aan werden aangeraakt. Het grondpakket boven de sporen was totaal verstoord. Van de verschillende structuren zijn baksteen- en plavuismonsters verzameld. De karakteristieken van het keramisch bouw materiaal (kleur, formaat, verzonken randen) werden genoteerd in het murenformulier. Het noteren van de 5 of 10-lagenmaten van het muurwerk, dat van belang is voor het (globaal) dateren van muurwerk, kon door de geringe ontgravingsdiepte niet worden gedaan.

Bij de archeologische begeleiding zijn, buiten de baksteen- en plavuismonsters, geen vondsten gedaan.

4. Resultaten van het veldwerk

4.1. Sporen

De omvang van de aangetroffen sporen varieert tussen de 80 cm en de 13 m. Deze resten werden net zichtbaar op de maximale ontgravingsdiepte van de sleuven, op ongeveer 1 m –NAP ofwel 1 m –mv. De verticale omvang kon niet worden onderzocht daar er niet dieper werd gegraven. Met name de resten van de kademuuren in WP1 en 2 zullen op een grotere diepte nog aanwezig zijn. In horizontale zin kan worden gesteld dat de resten ook buiten de werkput zeer waarschijnlijk nog aanwezig zullen zijn.

4.2. Muurwerk

In het zuidelijk deel van WP1 werd een fragment van een bakstenen fundering aangetroffen.¹ De specificaties van het metselwerk (handvormstenen, circa 19,5 x 9 x 4 cm met verzonken randen) doen vermoeden dat de ouderdom van het fundament in de zeventiende eeuw gezocht kan worden.² Het gaat hier echter niet om de fundering van een huis of ander soort gebouw. De huidige Nieuwe Beestenmarkt was oorspronkelijk een korte gracht, de Westdwarsgracht, die tijdens de stadsuitbreiding werd aangelegd. Deze gracht verbond de Oude Singel en de (Korte) Lange gracht en werd in 1863 gedempt. In de eerste plaats om vergroting van de Beestenmarkt mogelijk te maken, maar ook vanuit hygiënisch oogpunt, maakte het gemeentebestuur werk van het dempen van de *vele en overtollige dwarsgrachten, die juist de meeste riooluitlozingen ontvangen*.³ Reden hiervoor waren de vele uitbraken van cholera en tyfus in de priode tussen 1853 en 1869. Het aangetroffen muurfragment betreft een deel van de kademuur nabij de brug bij de Oude Vest die op zeventiende-eeuwse kaarten zichtbaar is.⁴ Deze brug betrof een lage, vaste brug, hetgeen er op wijst dat de Westdwarsgracht niet behoorde tot het hoofdtransportnet van de stad, maar vermoedelijk van belang was voor de waterhuishouding. De brug werd in 1860 gerepareerd en vermoedelijk verlaagd.⁵ De bakstenen band die in WP2 werd aangetroffen is ook een fragment kademuur. Het slordig uitgevoerde metselwerk, waarvan de bakstenen qua specificaties vergelijkbaar zijn met die in WP1, lijkt er op te wijzen dat het een fragment is van het muurwerk aan de landkant van de kademuur, waarvan het zichtwerk in schoonmetselwerk opgetrokken zal zijn geweest.

Figuur 3 Uitsneden uit de kaart van Blaeu (1649) waarop de Westdwarsgracht zichtbaar is. (Bron: Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken)

¹ Spoor 5 t/m 7. Omdat er slechts tot een zeer geringe diepte werd gegraven kon niet het gehele fragment in oenschouw worden genomen.

² Zie Orsel 2007, p. 10

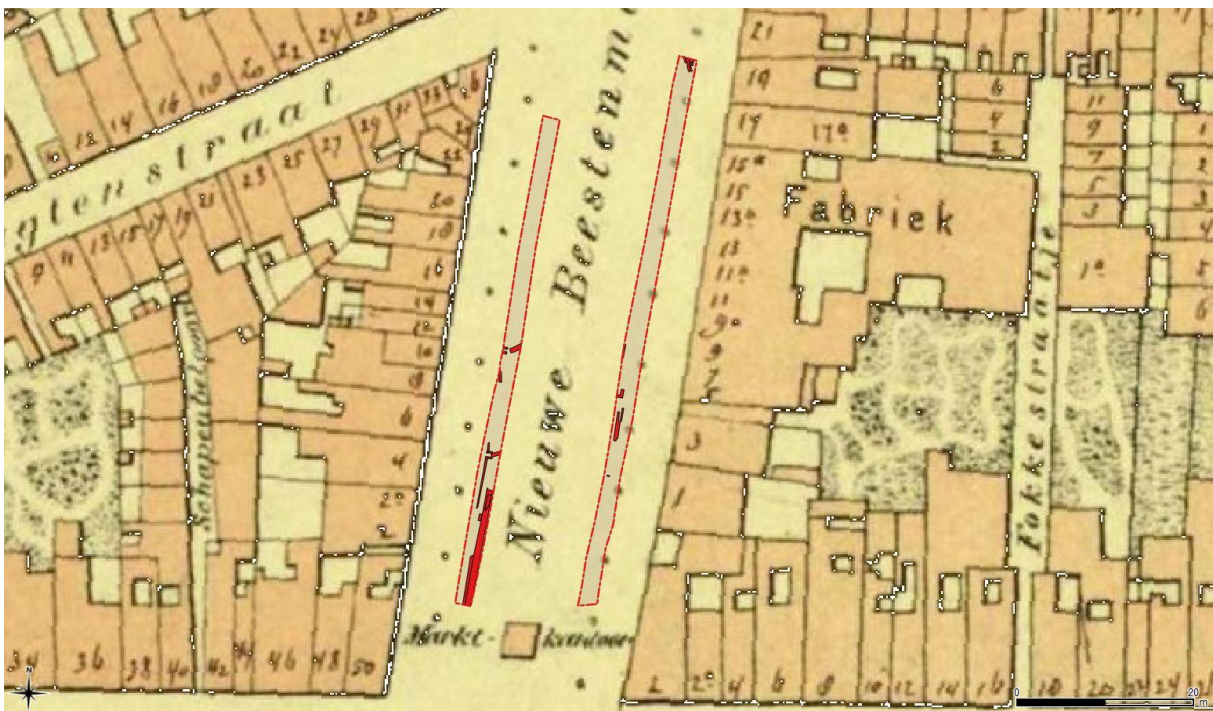
³ Leidsch Dagblad, 5 juni 1863, p. 2. Handelingen van de Raad, Leidsch Dagblad, 23 mei 1867, p.1. De gracht behield zijn naam, met de toevoeging van het woord "gedempt". Leidsch Dagblad, 12 maart 1879, p. 1.

⁴ Toen, vermoedelijk rond het midden van de negentiende eeuw de oorspronkelijke Turfmarktbrug, een wipbrug die aansloot op de kades van Oude Vest en de Westdwarsgracht, werd vervangen door een ijzeren draaibrug, werd de Westdwarsgracht in de volksmond ook wel IJzerengracht genoemd.

⁵ Handelingen van de Raad, Leidsch Dagblad, 30 oktober 1862, p. 5.

Figuur 4 Projectie van de werkputten op de eerste kadastrale kaart, die omstreeks 1832 werd vervaardigd, levert het beeld op dat de opgegraven muurresten behoorden tot de kademuren van de Westdwarsgracht die in 1832 met IJzeren Gracht werd aangeduid. (Bron: Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken)

Figuur 5 De werkputten weergegeven op de huisnummerkaart van Campen (1879). De gracht is gedempt maar de loop ervan is nog herkenbaar aan de bomenrijen. De kademuren werden deels afgehaakt om een egaal straatvlak mogelijk te maken. (Bron: Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken)

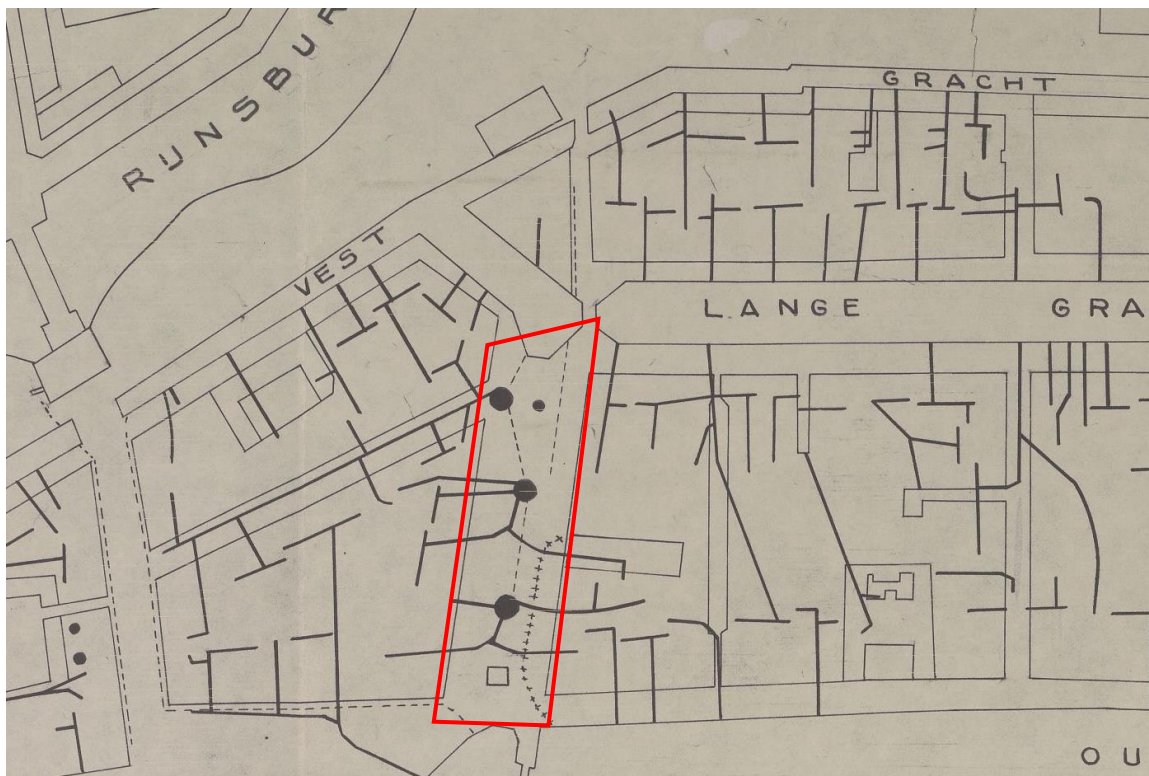
Figuur 6 Het metselwerk dat vermoedelijk een fragment van de westelijke kademuur van de Westdwarsgracht betref.

Figuur 7 Het vermoede restant van de oostelijke kademuur van de Westdwarsgracht.

4.3. Riolen

In beide werkputten werden gemetselde riolen aangetroffen die op basis van de karakteristieken van het metselwerk (handvormstenen circa 19 x 9 x 4 cm) dateerden uit de tijd van de stadsuitbreiding.⁶ Het waren overwelfde rioolgoten en goten die waren opgebouwd uit een bakstenen vloer en randen, afgedekt met plavuizen.⁷ Vergelijkbare zeventiende-eeuwse rioolgoten zijn bij opgravingen in dit gebied veelvuldig aangetroffen. Uit de verkoopakten van de huizen die in het gebied van de stadsuitbreiding werden gebouwd en de resultaten van archeologisch onderzoek blijkt dat deze huizen waren aangesloten op een rioolstelsel dat afvoerde op de grachten. Zoals in de vorige paragraaf al werd vermeld, speelden de dwarsgrachten een belangrijke rol in de afvoer van uitwerpselen en ander vuil. De gebrekkige doorstroming van het grachtenstelsel maakte dat deze dwarsgrachten die *het ondiepst zijn, en de minste doorstroming hebben, zoodat zij te vergelijken zijn met door verdunde beer gevulde open riolen, of wel met eng besloten modderpoelen*.⁸ Bij het dempen van de Westdwarsgracht maakte men op de walmuren riolen die in twee beerputten loosden. Het overtollige water in deze putten werd door middel van ijzeren buizen op de nabijgelegen hoofdgrachten afgevoerd.⁹ Deze situatie is herkenbaar op de rioolkaart die in het derde kwart van de negentiende eeuw werd vervaardigd.¹⁰

Figuur 8 De rioolkaart die in het derde kwart van de negentiende eeuw werd vervaardigd. De gedempte Westdwarsgracht bevindt zich in de rode contour. De donkere stippen zijn de beerputten die bij het dempen van de gracht werden aangelegd. Het rioolstelsel dat er op aangesloten is, dateert uit de zeventiende eeuw.

⁶ Zie Orsel 2007, p.10.

⁷ Spoornummers: 1 t/m 5 (overwelfd), Spoornummers: 13, 14 (plavuizen).

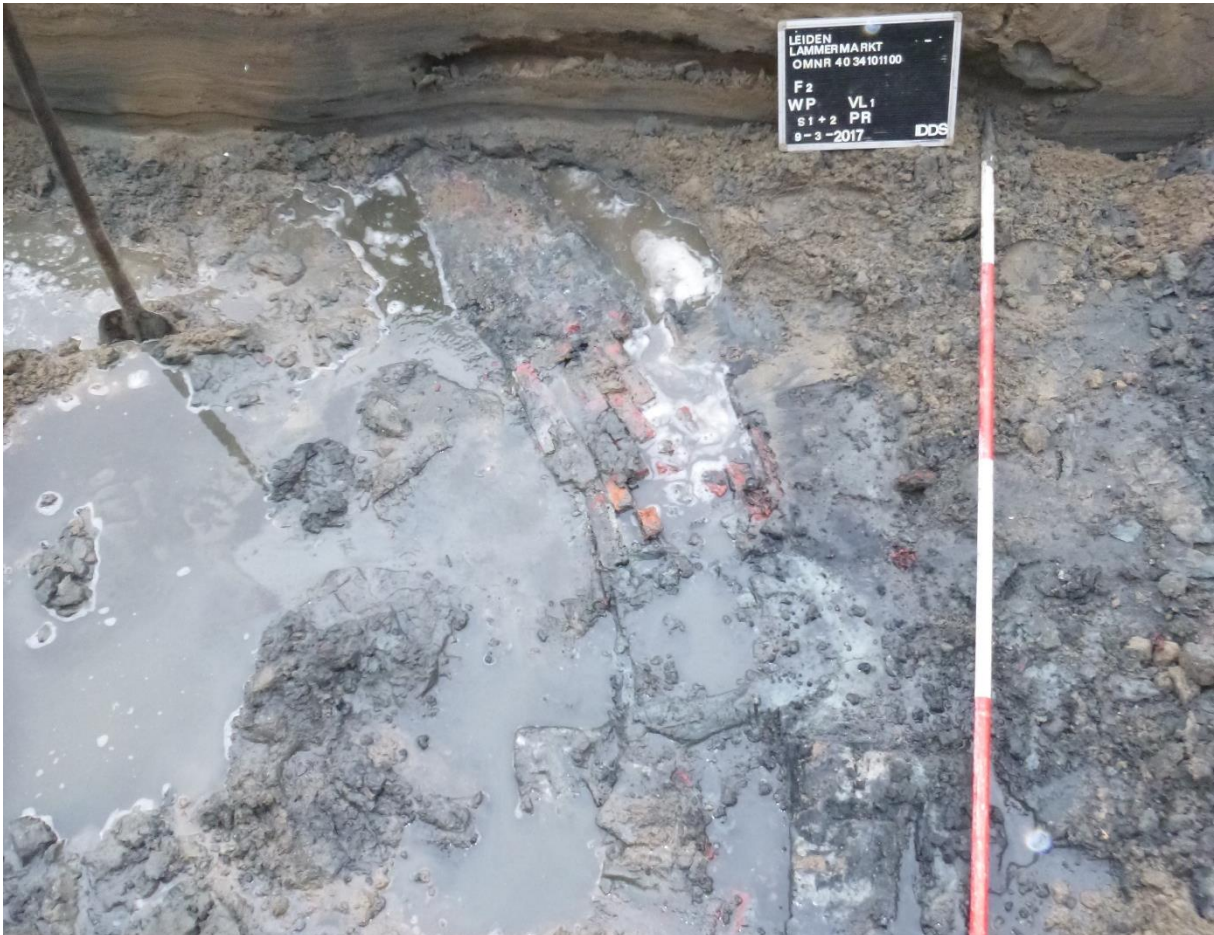
⁸ Handelingen van de Raad, Leidsch Dagblad, 23 mei 1867, p.1.

⁹ Handelingen van de Raad, Leidsch Dagblad, 23 mei 1867, p.1.

¹⁰ Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken, afbeeldingsnummer PV9154.3; Plattegrond van Leiden, binnen de singels, waarop is aangegeven de oude gemetselde rioleringen.

Figuur 9 Rioolgoot met bakstenen wanden en afdekking met plavuisen.

Figuur 10 Overwelfde rioolgoot.

4.4. Vondsten

In totaal werden elf vondsten verzameld (VNR 1 t/m 11) die alle keramische bouwmaterialen betreffen. De samenstelling van de vondstverzameling bestaat uit tien bakstenen en één vloertegel.

Naar het zich laat aanzien waren de bakstenen primair gebruikt. De bakstenen zijn op basis van de specificaties, zoals kleur, hardheid en formaat, alle in de eerste helft van de zeventiende eeuw te plaatsen. Het formaat bestrijkt het gebied tussen 18,5-19,5 x 8-9,5 x 3,5-5. Alle bakstenen hadden verzonken randen, hetgeen er op wijst dat deze nog van voor de ontwikkeling van het laadbord aan het einde van de zeventiende eeuw dateren. Het feit dat bakstenen met verschillende formaten en kleuren zijn toegepast houdt verband met het feit dat zij niet voor schoonmetselwerk werden gebruikt. In hoeverre de kademuren nog schoonmetselwerk bevatten kon binnen de kaders van het onderzoek niet worden vastgesteld.

De vloertegel (oranje, hard gebakken 22,5 x 22,5 x 4) was hergebruikt als afdekking van een rioolgoot en valt net als de bakstenen in de eerste helft van de zeventiende eeuw te plaatsen.

5. Synthese

In de werkputten zijn de restanten aangetroffen van riolen en vermoedelijk de kademuren van de Westdwarsgracht, de huidige Nieuwe Beestenmarkt. Deze restanten zijn te relateren aan de stadsuitbreiding van 1611, toen een deel van het agrarisch buitengebied ten noorden van de stad werd ingericht als nieuwe stadswijk. De nieuw gebouwde huizen in dit stadsdeel waren aangesloten op een eenvoudig rioleringsstelsel dat zowel loosde op de belangrijkste grachten als op de kleine dwarsgrachten. Met name deze dwarsgrachten kenden een slechte doorstroming en kregen hierdoor het karakter van open riolen. In de periode tussen 1853-1869 waren in Leiden veel uitbraken van cholera en tyfus waardoor het gemeentebestuur besloot tot het dempen van de dwarsgrachten. De Westdwarsgracht werd in 1863 gedempt teneinde de Beestenmarkt te kunnen uitbreiden.

6. Beantwoording van de onderzoeksvragen

Algemeen:

1. Zijn er archeologische resten in de ondergrond aanwezig?
 - a. Wat is de omvang en vorm in horizontale en verticale zin van deze resten?

De omvang van de aangetroffen resten varieert tussen de 80 cm en de 13 m. Deze resten werden net zichtbaar op de maximale ontgravingsdiepte van de sleuven, ongeveer 1 m –NAP ofwel 1 m –mv. De verticale omvang kon niet worden onderzocht daar er niet dieper werd gegraven. Met name de resten van de kademuur in werkput 1 zullen op een grotere diepte nog aanwezig zijn. In horizontale zin kan worden gesteld dat de resten ook buiten de werkput zeer waarschijnlijk nog aanwezig zullen zijn.

- b. Wat is de fasering?

De aangetroffen gemetselde fragmenten lijken uit dezelfde fase te dateren: de periode van de stadsuitbreiding die in 1611 werd aangevangen.

- c. Wat is de datering van verschillende fases van gebruik en bewoning?

Binnen de kaders van het onderzoek konden geen verschillende fases worden onderscheiden. De aangetroffen fragmenten dateren uit de uitbreidingsperiode 1611. De vermoede kadermuren fungeerden tot de demping van de Westdwarsgracht in 1863; de rioolgoten werden in 1863 op de nieuw aangelegde beerputten aangesloten.

2. Tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren de vondsten en wat is hun datering?

De vondsten betreffen bakstenen en plavuizen die dateren uit de periode van de stadsuitbreiding. Er zijn verder geen vondsten aangetroffen.

3. Wat is de conserveringsgraad/gaafheid van de sporen en de verschillende materiaalcategorieën op de verschillende locaties?

Hierover kan geen uitspraak worden gedaan omdat de opgravingsdiepte te gering was.

4. Zijn er perceelsgrenzen en andere sporen van voor de stadsuitleg van 1611 aanwezig?

Er zijn geen sporen of structuren aangetroffen van voor 1611.

Huizen en huiserven:

5. Zijn er resten van het bouwblok en/of de achterterreinen van het bouwblok uit 1611-1906 aanwezig?

Binnen de kaders van het onderzoek zijn geen resten van het bouwblok en/of de achterterreinen aangetroffen.

6. Zijn er sporen van een percelering/rooilijn aanwezig?

Binnen de kaders van het onderzoek werden geen sporen van perceelsgrenzen of rooilijnen aangetroffen.

7. Zijn er sporen van (verschillende faseringen van) een wegdek/straatniveau aanwezig?

Binnen de kaders van het onderzoek werden geen sporen van een wegdek/straatniveau aangetroffen.

8. Is er sprake van greppels?

Er zijn geen greppels aangetroffen.

Vestingwerken

9. Zijn er restanten van een wal/het Valkbolwerk aanwezig?

Bij het archeologisch onderzoek zijn geen restanten van het Valkbolwerk aangetroffen.

10. Zijn er restanten van een keermuur aanwezig?

Er zijn geen restanten van een keermuur aangetroffen.

11. Zijn er resten van bruggen of kades aangetroffen?

a. Waaruit bestaan deze?

De restanten bestaan uit fragmenten muurwerk van de Westdwarsgrachtkades. Door de beperkte ontgravingsdiepte konden zaken als metselverband en hoekoplossingen niet worden vastgesteld

b. Wat is hun datering?

Naar het zich laat aanzien dateren de aangetroffen restanten uit de periode van de stadsuitbreiding.

c. Is er sprake van fasering?

Binnen de kaders van het onderzoek kon niet worden vastgesteld of er sprake is van fasering.

Begraafplaats

12. Zijn er menselijke begravingen aanwezig?

Er zijn geen menselijke begravingen aanwezig.

13. Is er sprake van meerdere intacte begravingenniveaus?

Niet van toepassing

14. Zijn er nog sporen van de inrichting van de begraafplaats aanwezig?

Niet van toepassing

Beheersing

15. Wat is het aantal onderzochte m² in bovenaanzicht?

In totaal is er 240 m² onderzocht, verdeeld over twee werkputten

16. Hoeveel vlakken zijn er aangelegd?

Er is één vlak aangelegd.

17. Wat is het totaal aantal onderzochte m².

Het totaal onderzochte oppervlak is 240 m²

7. Conclusie en aanbevelingen

In opdracht van de gemeente Leiden is op 9 maart, 3 en 5 mei 2017 een Archeologische Begeleiding (protocol opgraven) uitgevoerd in verband met de geplande (her)ontwikkeling van de oost- en westzijde van de Nieuwe Beestenmarkt in Leiden, gemeente Leiden.

In de werkputten zijn de restanten aangetroffen van riolen en vermoedelijk de kademuren van de Westdwarsgracht, de huidige Nieuwe Beestenmarkt. Deze restanten zijn te relateren aan de stadsuitbreiding van 1611 toen een deel van het agrarisch buitengebied ten noorden van de stad werd ingericht als nieuwe stadswijk. De nieuw gebouwde huizen in dit stadsdeel waren aangesloten op een eenvoudig rioleringsstelsel dat zowel loosde op de belangrijkste grachten als op de kleine dwarsgrachten. Met name deze dwarsgrachten kenden een slechte doorstroming en kregen hierdoor het karakter van open riolen. In de periode tussen 1853-1869 waren in Leiden veel uitbraken van cholera en tyfus waardoor het gemeentebestuur besloot tot het dempen van de dwarsgrachten. De West dwarsgracht werd in 1863 gedempt teneinde de beestenmarkt te kunnen uitbreiden. Enige jaren werd de locatie aangeduid met Gedempte Westdwarsgracht. Nu is de locatie bekend als Nieuwe Beestenmarkt.

7.1. Aanbevelingen

Het verdient aanbeveling om, wanneer de gelegenheid zich voordoet, nader onderzoek te plegen naar de kademuren van de Westdwarsgracht.

Literatuur en kaarten

ANWB, 2005: *ANWB Topografische Atlas Zuid-Holland 1:25000*, Den Haag.

Centraal College van Deskundigen, 2013: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie*, versie 3.3, Gouda.

Dam, M.C. van & G. Oldenmenger, 2006: BAAC rapport B-05.0258 *Leiden, Lakenhal-Lammermarkt, bouwhistorische verkenningen*, 's-Hertogenbosch.

Kant, K.M., 2017: *Programma van Eisen. Lammermarkt in Leiden, gemeente Leiden*, Amsterdam (Buro de Brug).

Meijer, Y., 2017: *Plan van aanpak. Lammermarkt in Leiden, gemeente Leiden*, Noordwijk (intern rapport, IDDS Archeologie).

Oerle, H.A. van, 1975: *Leiden binnen en buiten de stadsvesten. De geschiedenis van de stedenbouwkundige ontwikkeling binnen het Leidse rechtsgebied tot het einde van de zeventiende eeuw. 2 Delen, atlas en beschrijving*. Leiden

Orsel, E.D., 2007: *Een fraij gezicht, het Leidsche huis in de 17de eeuw. Een poging tot typologisering*. KNOB Bulletin 2007-1. Zutpen, 11-25.

Orsel, E.D., 2007: *Rijswijkers in Leiden, Algemeen overzicht van bakstenen en metselwerk in Leiden en signalering van zestiende en zeventiende-eeuwse kenmerken*. Leiden (Bodemonderzoek in Leiden 20).

Website Erfgoed Leiden en Omstreken (erfgoedleiden.nl), Leiden op de kaart. Geraadpleegd 16 mei 2017.

Wiel, K. van der, 2003: *Leidse wevershuisjes. Het wisselende lot van de 17^e-eeuwse Leidse arbeiderswoningen*, Leiden.

Lijst van afkortingen en begrippen

Afkortingen

Archis	Archeologisch Informatie Systeem
GPS	Global Positioning System
indet	ondetermineerbaar
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
mv	maaiveld (het landoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdams Peil
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen

Verklarende woordenlijst

Archis-melding	Elke melding bij het centraal informatiesysteem (Archis)
conservering	Mate waarin grondsporen, anorganische en organische archeologische resten bewaard zijn
gaafheid	Mate van (fysieke) verstoring van de bodem, zowel in verticale zin (diepte) als in horizontale zin (omvang)
in situ	Achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponerd, weggegooid of verloren
stratigrafie	Opeenvolging van lagen in de bodem
zeldzaamheid	Mate waarin een bepaald type monument schaars is (of is geworden) voor een periode of in een gebied

Bijlage 1. Topografische kaart

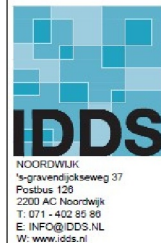
Legenda

- Onderzoeksloctie

IDDs Archeologie

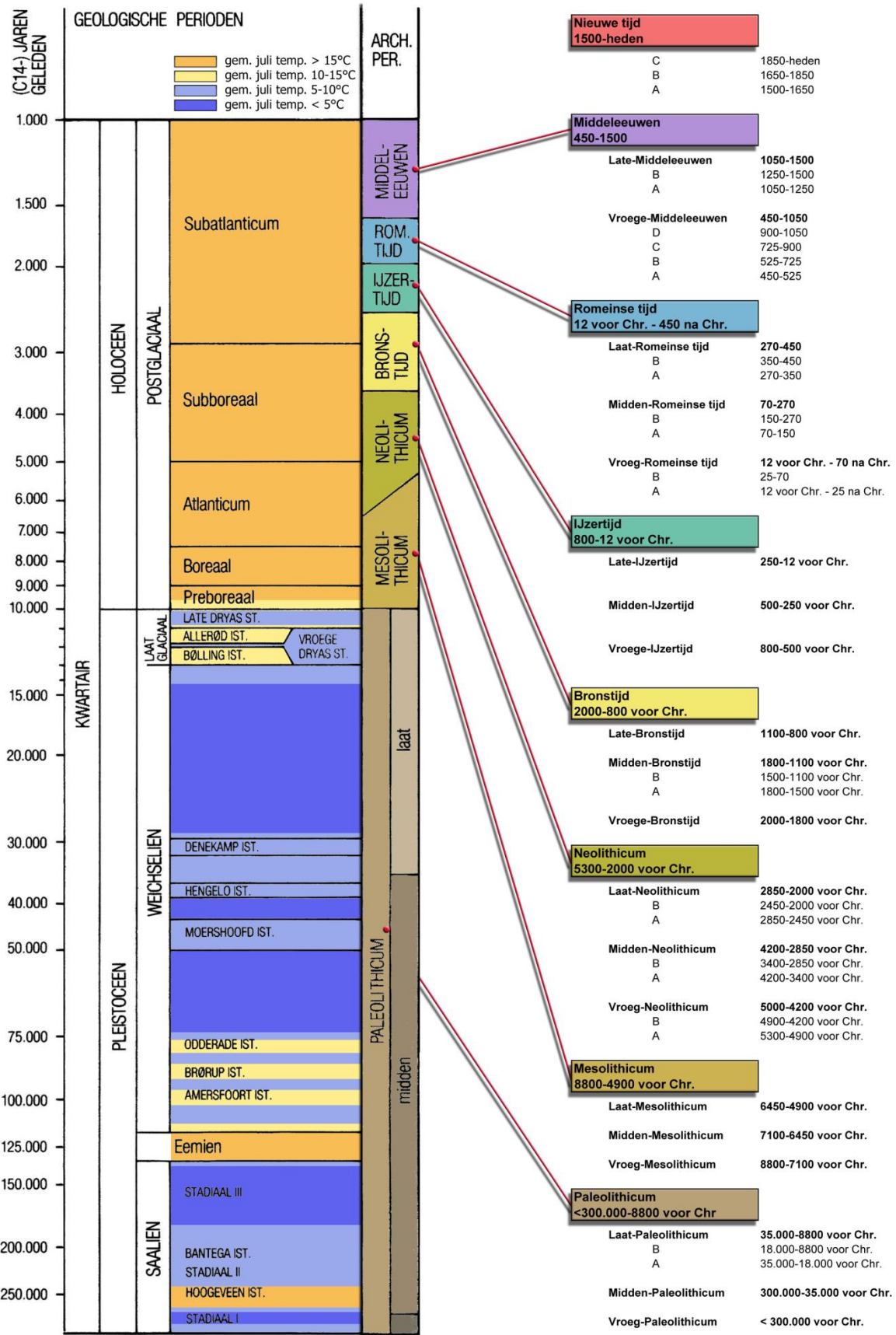
Projectnaam: Leiden, Lammermarkt
 Projectnummer: 50910317
 OMnr: 4037634100
 Projectleider: YME
 Getekend door: TKO
 Schaal: 1:166.464
 Datum: 17-5-2017

Ruimte & Ontwikkeling

- Milieu
- Archeologie
- Explosieven
- Ecologie
- Water
- Asbest
- Cultuurtechniek
- Bouw
- Infra

Bijlage 2: Periodentabel

Bijlage 3. Overzichtskaart

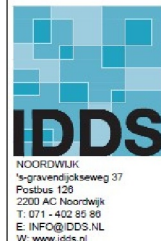
Legenda

 Werkputten

IDDs Archeologie

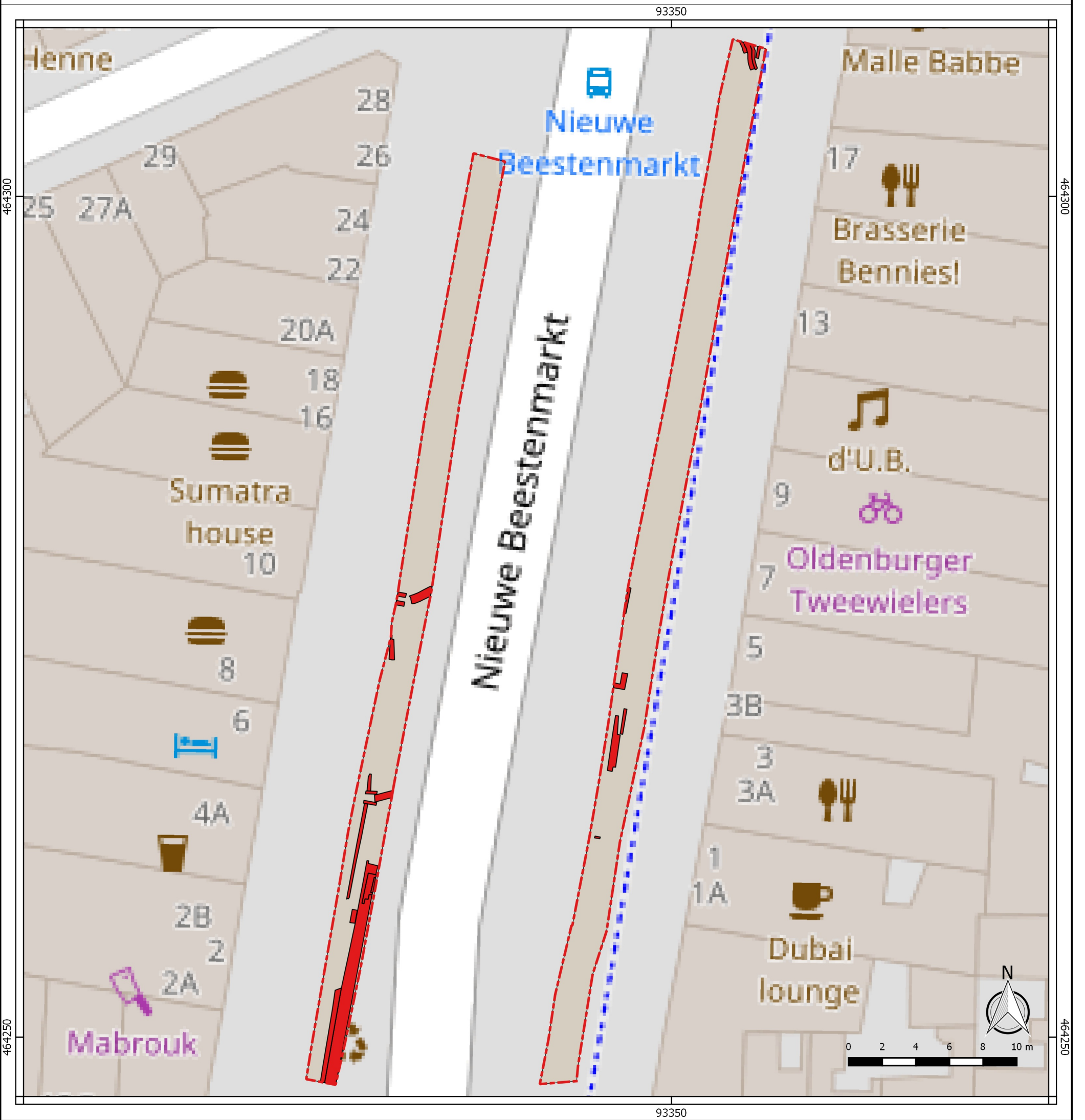
Projectnaam: Leiden, Lammermarkt
 Projectnummer: 50910317
 OMnr: 4037634100
 Projectleider: YME
 Getekend door: TKO
 Schaal: 1:750
 Datum: 17-5-2017

Ruimte & Ontwikkeling

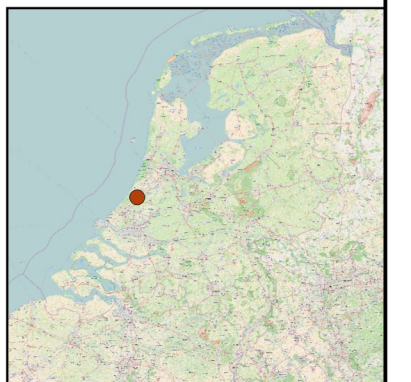
- Milieu
- Archeologie
- Explosieven
- Ecologie
- Water
- Asbest
- Cultuurtechniek
- Bouw
- Infra

Bijlage 4. Allesporenkaart

Legenda

- Werkputten
- Sporen
- Matrix

IDDS Archeologie

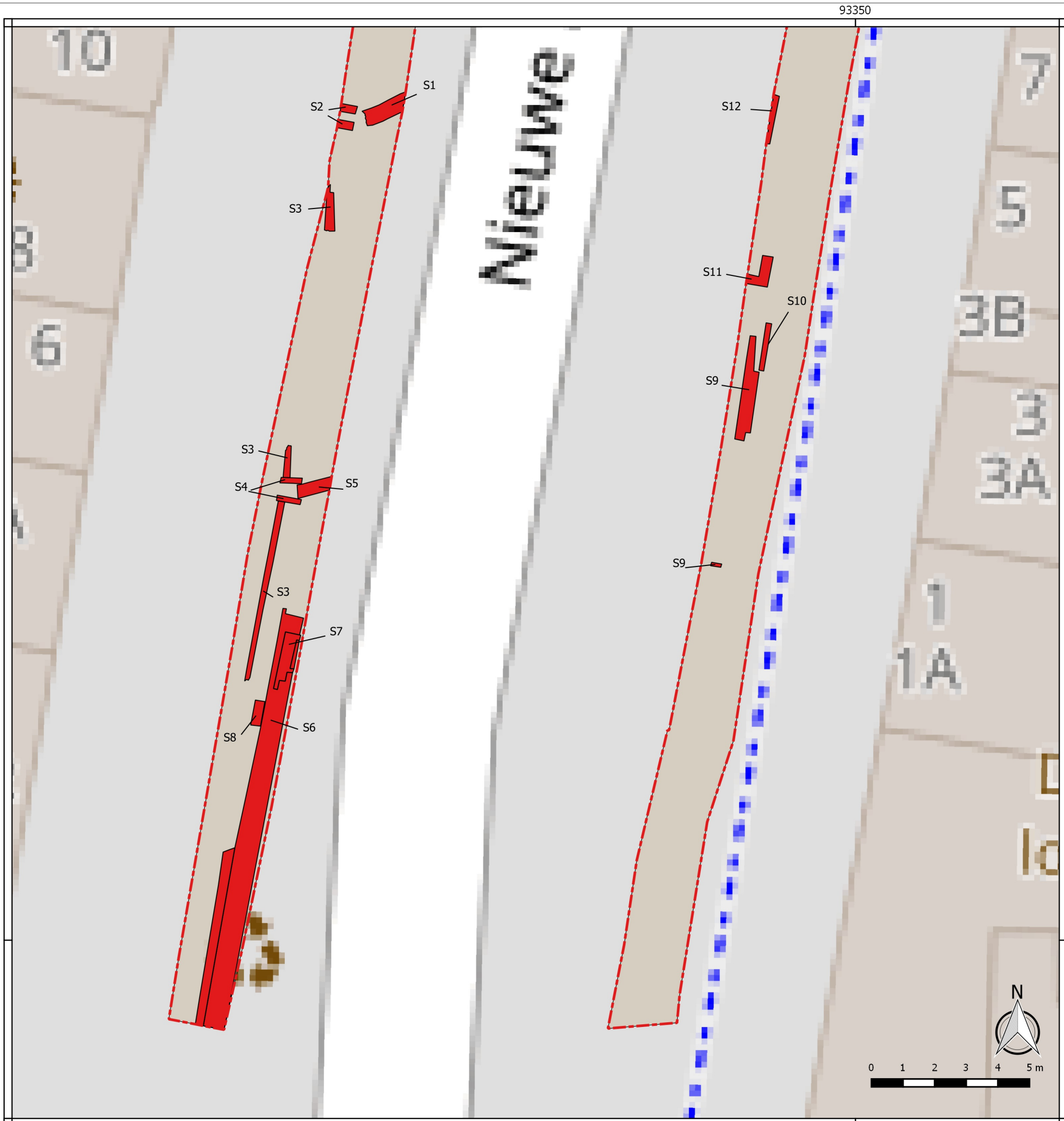
Projectnaam: Leiden, Lammermarkt
 Projectnummer: 50910317
 OMnr: 4037634100
 Projectleider: YME
 Getekend door: TKO
 Schaal: 1:230
 Datum: 17-5-2017

IDDS
 NOORDWIJK
 's-Gravendijkweg 37
 Postbus 120
 2200 AC Noordwijk
 T: 071-402 85 80
 E: INFO@IDDS.NL
 W: www.idds.nl

- Ruimte & Ontwikkeling**
- Milieu
 - Archeologie
 - Explosieven
 - Ecologie
 - Water
 - Asbest
 - Cultuurtechniek
 - Bouw
 - Infra

Bijlage 4. Allesporenkaart (Uitsnede)

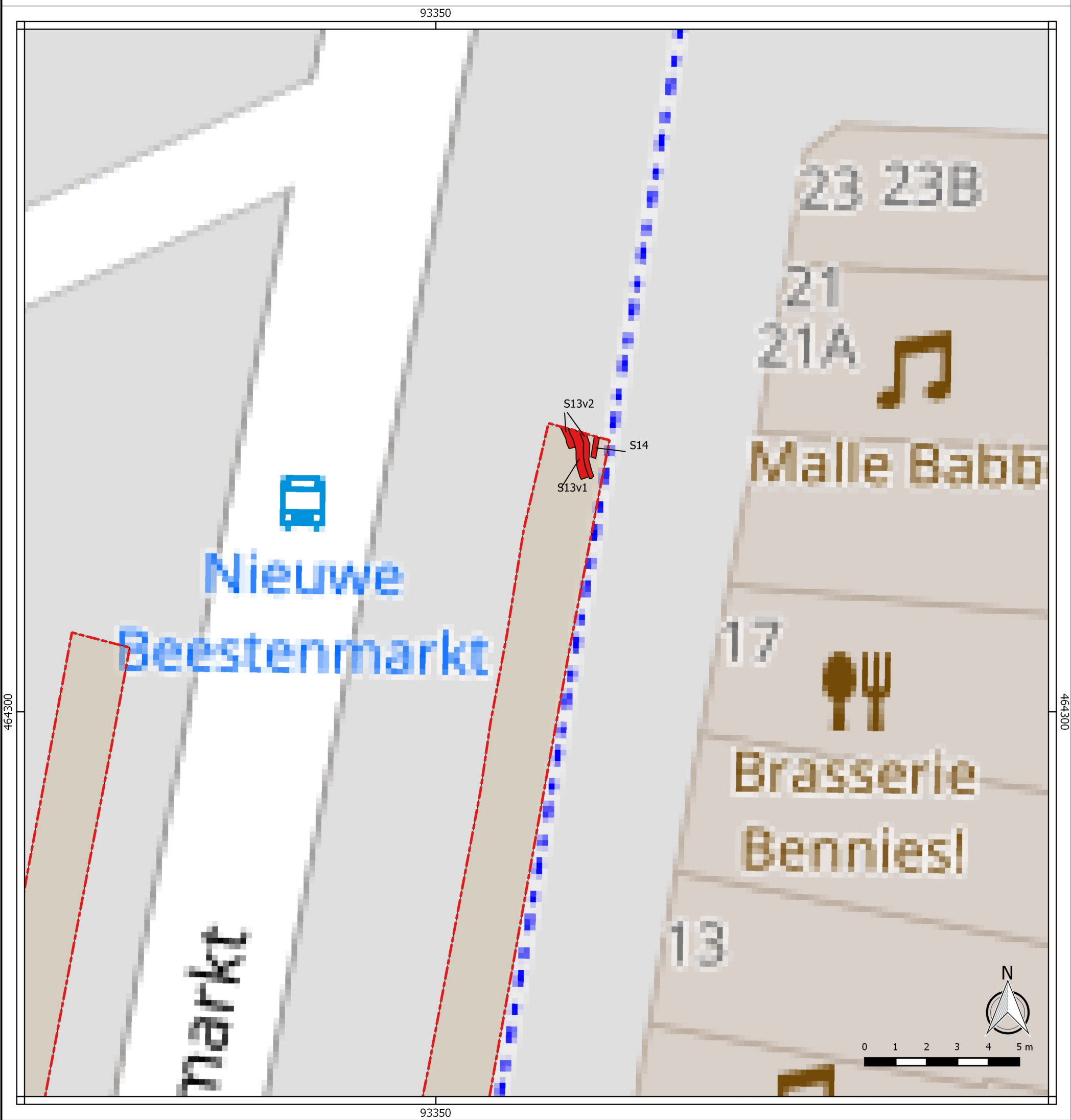

Legenda

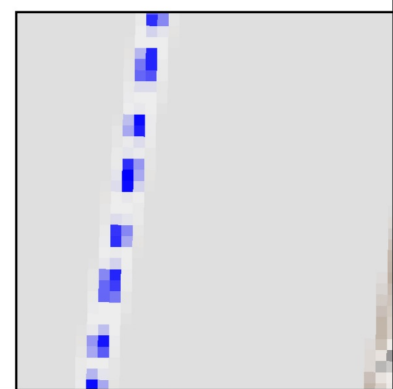

IDDS Archeologie		Ruimte & Ontwikkeling Milieu Archeologie Explosieven Ecologie Water Asbest Cultuurtechniek Bouw Infra
Projectnaam:	Leiden, Lammermarkt	
Projectnummer:	50910317	
OMnr:	4037634100	
Projectleider:	YME	
Getekend door:	TKO	
Schaal:	1:125	
Datum:	17-5-2017	
NOORDWIJK 's-gravendijkweg 37 Postbus 120 2200 AC Noordwijk T: 071-402 85 80 E: INFO@IDDS.NL W: www.idds.nl		

Bijlage 4. Allesporenkaart (Uitsnede)

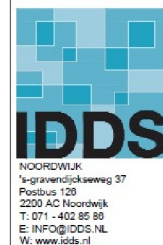
Legenda

IDDS Archeologie

Projectnaam: Leiden, Lammermarkt
 Projectnummer: 50910317
 OMnr: 4037634100
 Projectleider: YME
 Getekend door: TKO
 Schaal: 1:125
 Datum: 17-5-2017

Leiden, Lammermarkt
 50910317
 4037634100
 YME
 TKO
 1:125
 17-5-2017

- Ruimte & Ontwikkeling**
- Milieu
 - Archeologie
 - Explosieven
 - Ecologie
 - Water
 - Asbest
 - Cultuurtechniek
 - Bouw
 - Infra

Bijlage 5: Sporenlijst

Werkput	Vlak	Spoor	Omschrijving	Opmerking
1	1	1	goot	Riool
1	1	2	gracht	Aansluiting op hoofdriool
1	1	3	goot	Hoofdriool
1	1	4	gracht	aansluiting op hoofdriool
1	1	5	goot	Riool met gewelf
1	1	6	muur	riool? Muurfundering?
1	1	7	vlek	vloer van riool? Fundering?
1	1	8	muur	fundering riool?, muurfundering?
2	1	9	goot	Riool fundering, baksteen
2	1	10	goot	riolfundering? Baksteen
2	1	11	goot	baksteen
2	1	12	muur	baksteen
2	1	13	goot	
2	1	14	muur	baksteen

Bijlage 6: Vondstenlijst

Vondstnummer	Omschrijving	Aantal	Gewicht	Put	Vlak	Spoor	Vulling	Lengte	Breedte	Dikte	Kleur	Kalkmortel
1	Baksteen	1	1269	1	1	1		19,5	9	4	oranjerood	hard
2	Baksteen	1	1248	1	1	2		18,5	8	4	oranjegeel	matighard
3	Baksteen	1	932	1	1	3		18,5	9	3,5	roodgeel	matighard
4	Baksteen	1	1072	1	1	6		19,5	8,5	3,5	rood	zacht
5	Baksteen	1	1336	1	1	7		19	9,5	3,5	rood	hard
6	Baksteen	1	1104	2	1	9		19	9	4	rood	zacht
7	Baksteen	1	1040	2	1	10		19	9	4	rood	zacht
8	Baksteen	1	1613	2	1	11		19,5	9	5	rood	hard
9	Tegel	1	3163	2	1	13	1	22,5	22,5	3,5	oranje	hard
10	Baksteen	1	1376	2	1	13	2	19	9	4	rozegeel	hard
11	Baksteen	1	1170	2	1	14		19	9	4	roodgeel	hard

